

Úvod do studia českého středověku

Jako středověk označujeme období zaujímavější v lidských dějinách více než 1000 let. Jednotlivé historické epochy od sebe nelze jasně oddělovat prostřednictvím konkrétních událostí. Přesto ale historický výklad potřebuje dějinné předěly. Mluvíme-li o středověku v českých zemích, bývá za jeho počátek často považován příchod Slovanů na naše území na konci 6. století n.l. a za závěr vymření Jagellonců na českém trůně a nástup Habsburků v roce 1526. Toto dlouhé období je pak dále vnitřně členěno. Mluvíme proto o ranném středověku sahajícím po 11. století, vrcholném středověku 12. až 14. století a pozdním středověku. V současnosti se také objevují tendence členit období středověku jen na tak zvaný starší a mladší středověk, kdy se v případě českých zemích za mezník považují změny, které sebou přineslo 13. století.

Odvětví historie věnujícímu se zkoumání dějin středověku říkáme medievistika, někdy také mediavelistika. Tento obor musí být interdisciplinární, kromě samotné historie, pracuje i s poznatky získanými archeologií, etnologií, antropologií a dalšími vědními obory. Nyní se podrobněji zaměříme na písemné prameny.

Významnou skupinu pramenů využívaných při bádání o středověkých dějinách tvoří narativní (česky bychom mohli říci vyprávěcí) prameny. Zprávy o počátcích českého státu nám přináší prameny hagiografické povahy věnující se světcům, jejich životu a jim projevované úctě. Hrdiny prvních českých legend jsou svatý Václav a jeho babička svatá Ludmila, z poloviny 12. století pak známe nejstarší dochované legendistické podání o svatém Prokopovi. Úkol položit pevné základy českého státu si vzal za svůj děkan pražské svatovítské kapituly, Kosmas. Jde o jeden z nejdůležitějších pramenů pro dějiny českého středověku. Dokonce se mluví o „kosmovském“ a „nekosmovském“ pojetí českých dějin. Na Kosmu navázalo několik pokračovatelů. Mezi první pokračovatele Kosmovy řadíme Kanovníka vyšehradského, jelikož Kosma nesměl vyšehradskou kapitolu založenou Vratislavem II. (I.) zřejmě za účelem oslabení moci pražského biskupství, v lásce, vrací ji jménem neznámý vyšehradský kanovník zpět do českých dějin. Obdobně i kronika Mnicha sázavského doplňuje příběh sázavského kláštera, který Kosmas jako odpůrce staroslověnské liturgie opominul. V Kosmově díle pokračovali rovněž Vincentius, kanovník katedrály svatého Víta, a Jarloch, opat milevského kláštera. Tak zvané druhé pokračovatele Kosmovy neznáme jménem, jedná se o pražské anály z průběhu 13. století. Významným pramenem popisujícím závěr přemyslovské vlády a nástup Lucemburků je Zbraslavská kronika. S jejím sepisováním začal první zbraslavský biskup Ota líčící osudy Václava II. Prvních 52 kapitol knihy je cílenou Václavovou oslavou, zřejmě měly posloužit jako podklad pro jeho případnou kanonizaci. Na Otu navázal Petr Žitavský vytvářející státní kroniku. Garanty míru a nositeli pořádku se v ní stali Eliška Přemyslovna a po ní její syn Karel IV. Petr se ostatně sám silně angažoval v plánu na uzavření sňatku mezi Eliškou a Janem Lucemburským. Petr Žitavský, zřejmě i pro svou skvělou latinu a styl, s nímž kronik psal, nenalezl pokračovatele. Na počátku všech národních literatur stávaly rýmované kroniky, v češtině vznikla Kronika takzvaného Dalimila. Svého kronikáře se pokoušel najít Karel IV. Při tomto úkolu ovšem neuspěli ani Jan Neplach, ani Jan Marignola, který měl sestavit velkou světovou kroniku. Nejrozsáhlejší kroniku za vlády otce vlasti sepsal Beneš Krabice z Veitmile, šlo ale jen o kompilát vytvořený ze starších kronik. 14. století tak v dějepisných narativních pramenech vytváří velkou mezeru. Husitskou kroniku sepsal Vavřinec z Březové. Nejucelenější kroniku 15. století pro české dějiny ovšem vypracoval Aeneas Silvius Piccolomini, pozdější Pius II. Jde o nejstarší humanistickou kroniku sepsanou o zemi severně od Alp. Pohled na české středověké dějiny ze zorného úhlu měst přináší Staré letopisy české. Takto označujeme anály sepisované v jednotlivých městských kancelářích, nejstarší z nich je Třeboňská kronika. Pro dobu vlády Jiřího z Poděbrad se nenašel žádný kronikář, který by mu věnoval dostatečnou pozornost. Z doby Jiřího vlády ale známe dva cestopisy zachycující

jednání poselstva českého krále na západoevropských dvorech. Jedná se o Deník panoše Jaroslava o Deník Václava Šaška z Bírkoava.

Informace pocházející z narativních pramenů je nutné konfrontovat, je-li to možné, s prameny diplomatické povahy. Mezi ně řadíme listiny, formulářové sbírky a úřední knihy (urbáře, účty a inventáře, zemské desky, dvorské desky, soudní akta, vizitační protokoly, městské knihy).

Doporučená literatura

FIALA, Zdeněk – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – ŠEBÁNEK, Jindřich: Česká diplomatika do r. 1848. Praha 1984.

CHARVÁT, Petr: Václav, kníže Čechů. Praha 2011.

KLÁPŠTĚ, Jan: Proměna českých zemí ve středověku. Praha 2005.

KOLÁR, Jaroslav (ed.): Středověké legendy o českých světcích, Praha 1998.

KOSMAS: Kronika Čechů, přel. Bláhová, Marie – Hrdina, Karel. Praha 2011.

KRÁLÍK, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech. Praha 1968.

Kronika tak řečeného Dalimila, přel. Krčmová, Marie. Praha – Litomyšl 2005.

KUBÍN, Petr: Sedm přemyslovských kultů. Praha 2011.

KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Praha 2007.

LE GOFF, Jacques: O hranicích dějinných období. Na příkladu středověku a renesance. Praha 2014.

NECHUTOVÁ, Jana: Latinská literatura českého středověku do roku 1400. Praha 2000.

DURYNSKÝ, Ota – ŽITAVSKÝ, Petr: Zbraslavská kronika, přel. Heřmanský, František – Mertlík, Rudolf. Praha 1975.

SLÁMA, Jiří: Kosmovy záměrné omyly, in: Klápště, Jan – Plešková, Eva – Žemlička, Josef: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, Praha 2003, s. 261-267.

TŘEŠTÍK, Dušan: Kosmas. Studie s výběrem z Kosmovy kroniky. Praha 1972.

ŠAŠEK, Václav: Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa. Praha 1974.

Kontrolní otázky

1. Jak obvykle vymezujeme český středověk, co považujeme za jeho počátek a konec?
2. V poslední době se začíná objevovat označení starší a mladší středověk, co bývá označováno za mezník mezi těmito dvěma obdobími?
3. Současná medievistika je interdisciplinární, poznatky, jakých dalších vědních oborů kromě historie využívá?
4. O kterých světcích pojednávají nejstarší české legendy?
5. O co jako pokračovatel Kosmy usiloval Kanovník vyšehradský a proč?
6. Kterému panovníkovi se věnuje první část Zbraslavské kroniky?
7. Jmenujte některé z kronikářů období Karla IV.
8. Kdo je autorem Husitské kroniky?
9. Jaká je nejstarší humanistická kronika sepsaná o zemi severně od Alp?
10. Jaký typ pramenů nám popisuje diplomatické úsilí Jiřího z Poděbrad? Uveďte autora alespoň jednoho z těchto děl.

Doplňující texty

1. Úryvek z První staroslověnské legendy o sv. Václavu (10. století)

Hle, nyní se naplnilo prorocké slovo, které řekl sám náš Pán Ježíš Kristus: Příhoda se zajisté v posledních dnech, a ty, jak se domníváme, jsou právě nyní, povstane bratr proti bratru svému a syn proti otci svému, a člověku budou jeho domácí nepřáteli. Neboť lidé budou k sobě nemilosrdní, ale Bůh odplatí jim podle skutků jejich.

1. Byl jeden kníže v Čechách jménem Vratislav a jeho žena se zvala Drahomíra. I narodil se jim prvorozený syn a na křtu dali mu jméno Václav. Když povyroste a bylo třeba mu udělit postřižiny, otec jeho Vratislav pozval k nim jednoho biskupa s jeho notářem i s jeho duchovenstvem. V chrámě svaté Marie byla proň odzpívána mše, a potom biskup vzal hocha a postavil jej na rohu stupně před oltářem a požehnal jej slovy: „Pane Ježíši Kriste, požehnej tohoto hochu, jakos požehnal všechny své spravedlivé.“ A tak s požehnáním byl postřižen. Proto se domníváme, že hoch požehnáním tohoto biskupa a jeho zbožnými modlitbami počal růst chráněn milostí boží. Jeho bába Ludmila dala jej vyučit v knihách slovanských pod vedením kněze, a on si dobře osvojil jejich smysl. Vratislav pak jej poslal do Budče, tam se hoch počal učit knihám latinským a osvojil si je dobře.
2. Když otec jeho Vratislav zemřel, dosadili Češi na dědičný trůn jeho syna, knížete Václava. Jeho bratr Boleslav vyrůstal pod ním, neboť oba byli ještě malí. Ale matka jejich Drahomíra zajistila zemi a spravovala lid, dokud Václav nedospěl, a když dospěl, sám se jal spravovat svůj lid. Měl čtyři sestry, ty provdali a vybavili do různých knížectví.
3. Milostí boží vskutku kníže Václav nejen se dobře naučil knihám, ale i ve víře byl dokonalý. Všem nuzným prokazoval dobrodiní, nahé odíval, lačné krmil, pocestné přijímal podle slov evangelia, vdovám nedával ukřivdit, všechny lidi chudé i bohaté miloval, přísluhoval služebníkům božím, kostely zlatem zdobil. Ježto věřil celým srdcem v Boha, konal za svého života všechny dobré skutky, jaké jen mohl.
4. I zpychli mužové čeští, vždyť kníže jejich byl ještě mlád, a ďábel vnukl jim do srdce dřív, jako do srdce Jidášovi, zrádci Páně, aby povstali proti svému pánu Václavovi jako Židé proti Kristu. Neboť je psáno, že každý, kdo povstává proti svému pánu, podoben je Jidáši. Ti tedy namluvili Boleslavovi: Bratr Václav tě chce zabít a dohodl se o tom se svou matkou a se svými muži. Ti zlí psi i Václava předtím navedli, aby vyhnal svou matku bez viny. Ale Václav byl si vědom, co je to bázeň boží, a ulekl se slova, jež dí: Cti otce svého i matku svou a milovat budeš bližního svého jako sebe samého. Aby splnil všelikou spravedlnost boží, přivedl svou matku nazpět a velmi se kál a s pláčem pravil: „Pane Bože, nepokládej mi to za hřích.“ A připomínal si též slovo proroka Davida, jenž řekl: Hříchů mé mladosti a mých nevědomostí nevzpomínej, Pane. Kál se tedy a ctil svou matku, ona pak se radovala z jeho víry a z dobroty, kterou konal. Neboť nejenže chudým a ubohým a pocestným a mnohým jiným prokazoval dobrodiní, jakož jsme shora řekli, nýbrž vykupoval i ty, kteří byli prodáni do otroctví. Na všech hradech vystavěl kostely velmi krásně a v nich se postaral velkolepě o služebníky boží z mnohých národů, kteří tam konali bohoslužby dnem i nocí podle ustanovení božího a jeho služebníka Václava. A jak mu Bůh vložil do srdce, vystavěl kostel svatého Víta.

Pramen: KRÁLÍK, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech. Praha 1969.

2. Úryvek z Kroniky tak řečeného Dalimila (počátek 14. století)

KAPITOLA 92

Ot násilé, ješto král českým pánóm činil

Léta ot narozenie syna boýieho
po tisíci po dvú stuú po šestidcát čtvrtého
hlad veliký v zemi bieše,
proň mnoho lidí v zemi a najviece Plzňan mříeše.
Potom král svých počě netbati,
města počě i vsi Němcóm dávati.
Němcóv sě je zdí hraditi
a pánóm počě násilé činiti.
Své vladařě na Vitkovicě zpusti
a násilé jiným pánóm činiti přěpusti.
Proto sě páni někteří rozhněvachu,
Rudolta, krále říského, naň pozvachu
řkúc: „Lépe jest dědiny pusty jmieti,
než Nemci budú ny dáním královym držěti.“
Rudolt do Rakús přijěde,
král po německé radě k němu jěde.
Tu král Rudoltovi vši zemi vzda,
Rudolt, jiné sobě obdržav, Čechy a Moravu králevi da.
Král, upustiv za rohy, za ocas je sě chvátati,
i je sě na Rudolta jako bez vesla proti vodě hrabati.
Ach, běda krále šlechetného,
že neschova jazyka přirozeného,
jímž byl do|byl jmene dobrého
a jímž by dobyl sobě zbožie velikého;
s nimiž by byl mohl viece dobyti
a své nepřátely všěcky pobiti,
i je sě jich tupiti,
a kdež moha, hubiti.

Pramen: HAVRÁNEK, Bohuslav – DAŇHELKA, Jiří (eds.): Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila, Praha 1958.

3. Úryvek z Deníku Václava Šaška z Bírškova o jízdě pana Lva z Rožmitálu po střední a západní Evropě r. 1465-1467, doplněný o výňatky ze zápisků Gabriela Tetzla (15. století)

Třemi mílemi je od Reale oddělena Evora. Je to druhé hlavní město království portugalského, a zastihli jsme tam krále a jeho dvůr. Toto město nemá žádný hrad, nýbrž je tam vidět toliko krásný palác biskupův a jiný vévody, bratra krále. Biskupův dům stojí vedle kostela, k němuž přiléhá pěkně postavené kamenné sloupoví a rozkošná zahrada s všelijakými rostlinami a stromy. Město samo je položeno na rovině s hojnými vinicemi po vůkolí, kde se rodí víno tak silné a trpké, že se nedá pít jinak než zředěno vodou. V městě žije mnoho Saracénů, a černochoů i černošek z Berberska je tam ke třem tisícům. A stojí zato, dodati ještě tuto úplně pravdivou věc v těch místech pšenice nebo žito dozrávají a kosí se za tři měsíce po zasetí. Vzdálen je ten kraj čtrnáct mil od Lisabonu, jmenuje se Santarem a je na všechno velmi úrodný.

Král portugalský posílal panu Lvovi do hospody všechno potřebné, brzy ho předpustil a dal mu říci, že dobře ví, co stojí taková dlouhá cesta: strhá koně, unaví lidi a vyprázdní váček. Kdyby tedy měl v něčem z toho nedostatek, rád prý mu pomůže. Ale v ten čas byl váček našeho pána ještě plný, takže nechtěl o nic požádat. A tu mu král daroval dva koně, dva mouřeníny, dvě opice a bohatě obdaroval hudce a heroldy jeho, Potom ukázal král panu Lvovi dvě zvířata z pohanských zemí z Alkaceru. Kolik takových zvířat se tam uloví, všechna musejí býti odevzdána králi. Toto zvíře má pod řiti díru a z té vychází vůně, vzácná nade všechno pižmo a balšám. A tato vůně je prý velmi dobrá na mor, a král za té nákazy denně čichává na lačný žaludek k té vůni. Když se vezme kousíček plátna a podrží se u té dírky nebo se o ni otře, nevyvane vůně ani za půl roku. Veliké je to zvíře jako divoká kočka, barvu má jako levhart a jmenuje se cibetka. Král si ta svá dvě zvířata oceňuje na osm tisíc zlatých. Daroval také panu Lvovi něco, co to zvíře každého roku vyvrhuje z té díry. Vypadá to jako měchýřek pižmový, a má to nejkrásnější vůni na světě. Dále mu daroval mnoho levhartích kůží, luků, štítů, kopí a jiných pohanských zbraní.

Pramen: URBÁNEK, Rudolf: Ve službách Jiříka Krále. Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírkova. Praha 1940.